

“MUSIQA MADANIYATI” DARSLARIDA O‘QITISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI (BOSHLANG‘ICH SINFLAR MISOLIDA)

Pardayev S.A.¹ 1. O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti, Samarqand, O‘zbekiston

Pardayev S.A.
Musiqi ta’limi
kafedrasi dotsenti,
O‘zbekiston-
Finlandiya
pedagogika
instituti,
O‘zbekiston,
Samarqand
[sobitpardayev0@
gmail.com](mailto:sobitpardayev0@gmail.com)

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarining “Musiqi madaniyati” darslarida o‘quvchilarni milliy musiqi san’atimizga bo‘lgan mehr-muhammatini oshirish, musiqani mukammal tushina bilish, qo‘shiq kuylashga doir nafas olish, diksiyani to‘g‘ri bajarish, ovoz diapozonini tarbiyalab borish va tovush chiqarish apparati-artikulyatsiyani rivojlantirishni o‘rgatish metodikasi xususida tushunchalar yoritilgan. O‘quvchilarni maktab yoshidan boshlab ijodkorlikka o‘rgatish, ularda mustaqil improvizatsiya (tasavvur) qilish ko‘nikmalarini shakllantirish va musiqiy tarbiyani tashkil qilish metodikasini ishlab chiqish haqida ma’lumot beriladi.

Kalit so‘zlar: Pedagogika, psixologiya, estetika, axloq, talaffuz, artikulyatsiya, tasavvur, fantaziya, nutq, registr, temp, musiqiy idrok, eslash, eshitish, nafas gimnastikasi, nafas yo‘li nazariy ma’lunot, cholg‘u, ashula, xor.

Аннотация: В данной статье на занятиях «Музыкальная культура» общеобразовательных школ учащимся предлагается повысить любовь к нашему национальному музыкальному искусству, уметь в совершенстве понимать музыку, улучшить певческое дыхание и дикцию. Объясняется обучение правильному исполнению, тренировка голосового диапазона и развитие звук производящего аппарата и артикуляции. Приведена информация по обучению учащихся творчеству со школьного возраста, формированию у них навыков самостоятельной импровизации (воображения) и разработке методики организации музыкального образования.

Ключевые слова: педагогика, психология, эстетика, нравственность, произношение, артикуляция, воображение, фантазия, речь, регистр, темп, музыкальное восприятие, память, слух, дыхательная гимнастика, дыхательный теоретический материал, музыкальный инструмент, пение, хор.

Abstract: In this article, in the "Music culture" lessons of general secondary schools, the students' love for our national music art, the perfect understanding of music, the breathing of singing, diction Concepts regarding the method of teaching the correct execution, education of the voice range and the development of the sound production apparatus and articulation are explained. Information is provided on teaching students to be creative from school age, forming their independent improvisation (imagination) skills, and developing a methodology for organizing musical education.

Keywords: Pedagogy, psychology, aesthetics, morality, pronunciation, articulation, imagination, fantasy, speech, register, tempo, musical perception, memory, hearing, respiratory gymnastics, respiratory theoretical material, musical instrument, singing, chorus.

Ushbu maqolaning asosiy vazifasi etib, “Yangi O‘zbekiston” yoshlarini kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish, milliy musiqi san’atimizga bo‘lgan mehr-muhammatini oshirish, bizga qoldirilgan ota bobolarimiz tomonidan ma’naviy-

musiqiy me'rosimizmi butun dunyoga tanitish va targ'ib qilish va bugungi kunning eng muhim vazifasiga aylangan.

Xususan, umumiy o'rta ta'lim maktablarining "Musika madaniyati" darslarida asosan musiqa tinglash, nazariy ma'lumot va qo'shiq kuylashlar bilan dars mashg'ulotlari olib boriladi. Ushbu jarayonda dars mashg'ulotini yakka tartibda shug'ullantirishning iloji bo'lmaydi. Chunki, butun bir sinf o'quvchilari bilan birgalikda, bir vaqtning o'zida dars mashg'ulotini olib borishni taqozo etadi. Sinfda kamida 22-25 ta o'quvchi bo'ladi. Xuddi shu tarzda ko'pchilik bo'lib shug'ullanadigan dars mashg'ulotlaridan biz: "xor" sinfi, "ashulachilar ansambli", "cholg'uvchilar ansambli", "raqs to'garagi" va boshqalarni misol tariqasida kiritishimiz mumkin.

Ko'pchilik bilan shug'ullanishning o'ziga xos prinsiplari mavjud bo'lib, bunda: o'quvchilarning yosh xususiyatlari, qiziqishlari, psixologik jarayoni va fiziologik holatini e'tiborga olish muhim masala hisoblanadi.

Bolalar bilan ishlashda kattalar bilan ishlagandan ko'ra ko'proq e'tibor va jiddiy pedagogik uslubiy yondoshuv hamda mehnat talab etiladi. Buning uchun o'qituvchi o'quvchilariga nisbatan ham pedagog, ham psixolog va ham do'st bo'la olishi zarur.

Shuningdek, birinchi sinf o'quvchilari **psixologik-fiziologik** harakterga ko'ra, ma'lum darajada xotirasi, nutqi, diqqat-e'tibori va ovoz apparatlari to'liq rivojlanmagan hamda ovoz pardalari nozik va kuchsiz bo'ladi. Shunga ko'ra bolalarni musiqaga tobora qiziqtirishda butun dars davomida ularning kayfiyatini a'lo darajada saqlashda o'qituvchi **ochiq-samimiy, shirin muomalasi va yoqimli xatti-harakatlari** bilan erishishi lozim. Birinchi darsdan boshlab o'quvchilarni musiqiy uquvlari, kuylashi hamda ovoz sifatlarini sinchiklab o'rganib, ularni uch **differensial** guruhga bo'lish lozim;

I-guruhga — iqtidorli, musiqiy o'quvi, musiqiy qobiliyati rivojlangan bolalar kiradi;

II - guruhga - musiqani aniq eshita oladigan, ammo sozga o'qituvchi ovozigatayangan holda tusha oladigan bolalar;

III - guruhga – sozga umuman tusha olmaydigan, musiqiy o'quvi bo'sh bolalar kiradi.

Shuning uchun o'quvchilarga qo'shiqni o'rgatishdan oldin ularga unli va undosh tovushlarni to'g'ri talaffuz etib ijro etishni obdon uqtirish lozim. Bunda artikulyatsiyani to'g'ri yo'lga qo'yib, talaffuz jarayonida lablar, jag', til va albatta harflarni e'tibor bilan to'g'ri eshitishtigiga qat'iy rioya etish zarur.

Hech bir musiqa asbobi inson ovozinig o'rnini bosa olmaydi. Shuning uchun ham "Musika madaniyati" darslarida ovozni yoshlik chog'idan boshlab avaylab, asrab tarbiyalab borish tavsiya etiladi.

Ashula aytish ashulachiga quvonch baxsh etibgina qolmay, balki uning musiqiy faoliyatida quyidagi o'zgarishlarni paydo qiladi.

1. Eshitish qobiliyatini o'stiradi va rivojlantiradi;
2. Nafas olish yo'llarini tartibga soladi;
3. Yurak sasudik ishlashini me'yorida saqlaydi;
4. Nafas gimnastikasini barpo etadi;
5. Talaffuzini rivojlantiradi;
6. Eslash qobiliyatini o'stiradi;
7. Artikulyatsiyani rivojlantiradi.

Demak, qo'shiq aytishni o'rgatishdan oldin, yuqorida tushintirib o'tilganidek qo'shiqchining organizmidagi o'zgarishlarini turli hayotiy misollar yordamida

bolajonlar ongiga singdirish lozim. Albatta, bunday jarayonni boshlashdan oldin o'quvchilarni quyidagi qoidalaridan xabardor qilib qo'yish shart va juda muhimdir.

Qo'shiq aytish qoidalari

- 1.Qo'shiq aytayotganda qomatni rostlab erkin turish kerak.
- 2.Qo'shiqni mahzun, ohista va baqirmasdan kuylang. So'zlarni aniq va burro talaffuz qiling.
- 3.Qo'shiqning urg'uli bo'g'inlarini cho'zibroq ayting.
- 4.Nafasni avaylab, misra oxirigacha etkazib ishlating.
- 5.Jamoa bo'lib qo'shiq ijro qilinganda o'rtoqlaringiz bilan birga kuylang.
- 6.Qo'shiq kuylaganda musiqa o'qituvchingizning qo'l harakatlariga qarab ko'rsatmalarini aniq bajaring.
- 7.Qo'shiq aytayotganda avval she'r mazmunini yaxshi tushunib oling.

Artikulyatsiya joyida bo'lmasa, ijro etilgan asar eshituvchiga to'laonli o'z qiymatini va ma'no mohiyatini yetkazib bera olmaydi. Vaholanki, to'g'ri talaffuz etish to'g'ri fikrlashni yo'lga qo'yadi.

Chunki musiqa madaniyati va musiqiy ta'lim asoslari asosan, boshlang'ich sinflardan boshlab yaratiladi. Boshlang'ich musiqiy ta'lim deganda bolalarni musiqa san'atining eng yaxshi namunalari bilan tanishtirish, musiqa haqidagi dastlabki bilimlarni o'zlashtirish jarayoni va natijasi tushuniladi. Bu jarayonning asosiy tarkibiy qismlari – **san'at va hayotga hissiy jihatdan yaxlit munosabat**; musiqa san'atining ahloqiy va estetik mohiyatiga mos keladigan **musiqiy idrok**, ijrochi va tinglovchining ma'naviy-ijodiy munosabatlarining namoyon bo'lishi sifatidagi ko'rinishlardir. Boshlang'ich sinflardagi **"Musiqi madaniyati"** darslari bolalarning **tasavvur va fantaziyalarini** rivojlantirish, **tabiat shakllari** va **san'at shakllari** o'rtasidagi munosabatlarni tushunish, ularning umumiyligini his qilish qobiliyatini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Keling, har bir sinf uchun kichik maktab o'quvchilarining musiqiy ta'limi tuzilishining taxminiy mazmunini ko'rib chiqamiz.

1-sinfda choraklarning asosiy tematik mazmuni quyidagilarni o'z ichiga oladi. Bular Musiqa nima? U nimadan iborat? Uni kim bastalaydi? Kim ijro etadi? va Kimlar tinglaydi?. Keyinchalik insonning kayfiyati va musiqadagi kayfiyatning ifodasi. Undan keyin esa musiqaning elementar janrlari bo'lmish qo'shiq, raqs, marsh, hazil qo'shiqlar va nihoyat, musiqada ifodali ta'sir kuchini baxshida etuvchi musiqiy nutqning elementlari kabi mazmunlarini aniqlash va ular haqidagi ma'lumotlarga ega bo'lishni o'z ichiga oladi. Unda musiqa san'atning alohida mustaqil shakli sifatida intonatsiya haqida, musiqaning hissiy va obrazli mazmunlari- quvnoq, g'amgin, mayin, sokin, tantanali, hayajonli va boshqalar musiqiy elementlar haqida hikoya qilinadi. **Nutq temp, dinamika, ohang, ritm, registrlar** va boshqalar musiqaning nutq intonatsiyasi bilan aloqadorligi ko'rsatiladi.

1.Birinchi sinfda musiqa darslarining boshlanishi, boshlang'ich sinflarda musiqa ta'limining muhim bosqichlaridan biridir. Shuning uchun birinchi sinf o'quvchilarining musiqiy ta'lim-tarbiyasiga to'liqroq to'xtalib diqqat-e'tiborda bo'lish zarur. Birinchi sinf o'quvchilariga musiqa haqida gapirganda tushunarli va soddaroq qilib, adabiy tilda va iloji bo'lsa mahalliy sharoitga moslab tushuntirib berish juda ham muhim hisoblanadi. Masalan: **"Radio, televidenie, konsert zallari va teatrlarda yangraydigan musiqalarni qanchalik ko'p tinglasangiz, qanchalik ko'p tushunsangiz, shunchalik quvonch bag'ishlaydi"**. Bundan tashqari, mahalliy san'atkorlarni ham misol tariqasida ta'riflab berish, yaxshi

natijalarga olib keladi. Musiqiy bilimlarini mustahkamlash borasida, yodlash uchun bolalarga qisqa va ixcham bo'lgan musiqiy mavzularni uyga vazifa etib tayinlash tavsiya etiladi.

Musiqqa mashg'ulotlarini olib borish jarayonida quyidagi uslublarda, ko'rgazma va tarqatma materiallardan unumli foydalanib, boz ustiga o'qituvchining o'zi jonli ravishda shaxsan ko'rsatib, sodda tarzda tushintirib, namuna sifatida ijro etib bersa a'lo natijalarga erishish mumkin bo'ladi. Bular quyidagilardan iboratdir:

a). Musiqiy tovushlarni kuylashda - qo'shiq aytayotgan bolalarning rasmini ko'rsatib berish, o'qituvchining o'zi ijro etib ko'rsatib va birga kuylashi.

b). Cholg'u asbobini chalishni o'rgatishda - cholg'uchining rasmini tarqatib, shaxsan cholib ko'rsatish va o'quvchilar bilan birga qo'shilib cholish

c). Raqs harakatlarini tasvirlashda – raqqosa yoki balerinaning rasmini tarqatib berib, raqs harakatlarini jonli ravishda ko'rsatib berish va bolalar bilan birga raqsga tushish.

d). Notalarni yozishni o'rgatish uchun esa musiqiy nota chiziqining rasmini tarqatib so'ngra notalarni nora chizig'ida joylanishlarini sinf taxtasida (dskada) yozib ko'rsatish, hamda bolalarning nota daftarida yozib o'rganishlariga ko'maklashishdan iborat. Xuddi shi tarzda uslubda darsni tashkil etilsa, albatta yuqorida keltirilgan musiqiy bilim natijalariga erishsa bo'ladi degan umiddamiz.

Endi II- Sinfidagi jarayonni ko'rib chiqamiz.

II, III va IV sinflardagi musiqqa darslari ko'p jihatdan I sinf o'quvchilarining musiqiy tarbiyasining tabiiy tarzda davomi bo'lib hisoblanadi va shu bilan birga, yangi bilim va ko'nikmalar paydo bo'la boshlaydi. Birinchi sinfda o'zlashtirilgan bilimlarni "bekor ketmaydi" (unitilmaydi), balki bundan oldingi mavjud bo'lgan asoslarga (bilimlarga) qo'shimcha sifatida qo'shilib boradi.

2. Ikkinchi sinfda musiqaning rivojlanish qonuniyatlari va musiqqa asarlarining kompozitsion qurilishi intonatsiya haqidagi hikoya bilan - butun musiqiy asar davomida o'rganiladi; musiqiy va eshitish tajribalarini to'plash davom ettirilib boriladi.

Ovoz apparatlarini nozikligi, mo'rtligi, ovoz pardalarining to'la shakllanmaganligi sababli ovozlari falset tizimida yangraydi. **Ovoz diapazoni (DO1 - RE2) gacha bo'ladi**

Musiqqa tinlash jarayonida turli xildagi milliy, zamonaviy va bolalarbop "hazil qo'shiqlar hamda bastakorlik musiqi asarlari"- tinglash uchun namoish etiladi. Masalan; O'zbek xalq kuyi "Do'loncha", "Andijon polkasi", "Qari navo", va shunga o'xshash bolalarga xos musiqalarni ko'plab misol keltirishimiz mumkin.

Bundan tashqari qo'shiq kuylash jarayonida xalq og'zaki ijodi me'rosini bolalar tomonidan o'rganilishi, ularning tub ildizlari va birlamchi manbalarini tarixiy xotira sifatida anglash muhimligi jihatidan zamonaviy pedagogikaning ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Musiqiy ta'lim mazmuniga folklori kiritishdan maqsad bolalarni milliy madaniyat va tarbiya bilan tanishtirishdan iborat. Bu jarayonda o'qituvchining oldiga - bolalarda o'zbek xalq qo'shiqlarini ijro etish ko'nikmalarini shakllantirish, ularda o'z xalqining an'analarga qiziqish va hurmatni singdirish vazifasi turibdi. Shu bilan birga, xalq madaniyatini o'rganilgan asarlar yig'indisi sifatida emas, balki o'zbek xalq qo'shiqlarida mavjud bo'lgan milliy muhitini chuqur o'rganish – millatning kundalik hayoti, turmushtarzi o'z xalqining urf-odatlarini o'rganish juda muhimdir. Xalq og'zaki ijodini o'rganishda ko'cha sharoiti va muhiti, millat marosimlari va bayramlari yordam beradi. Shuning uchun o'quvchilar bilan turli xil ekskursiyalar tashkil etish o'quv jarayonining muhim qismiga aylanishi koni foydadir. Maktabda o'qib o'rgangan bilimlarni maktabdan

tashqari ko'cha-kuyda va ekskursiyaga chiqib o'z ko'zlari bilan ko'rishlari – bu bola ongining fotosintiz jarayonini rivojlantirib, esida saqlab qolishiga katta sabab bo'ladi.

3. Uchinchi sinfda esa o'quvchilar o'rganilayotgan mavzu nuqtai nazaridan musiqada mustaqil harakat qila olishlari taxmin qilinadi. O'zbek va qardosh xalqlar musiqa madaniyatining badiiy qadriyatlarini tushuna bilishlari, bastakorlar ijodidan namumalar, o'zbek musiqasining o'ziga xosligi va uning xalq madaniyati bilan aloqadorligi haqidagi ma'lumotlarga ega bo'lishlari nazarda tutiladi. Bolalar uchun "o'zbek xalq asboblari orkestri", "uning cholg'u asboblari guruhi" kabi tushunchalarni, "Xonandalar ansambli", "Cholg'uchilar ansambli", "Raqqosalar ansambli" va "yakkaxon ashulachi"lar hamda "Yakka ijrochilik" san'ati haqidagi ma'lumotlarga ega bo'ladilar. O'zbekiston yurti hayotidagi "Konsert zallari", "Musiqa tanlov konkursi", "Ashula va raqs guruhlari", "Qo'shiq festivallari", "Ijrochi musiqiy guruhlar", "teatr" va "bolalar teatri", "kino", "bolalar musiqa maktabi", "musiqiy o'rta ta'lim", handa "oliy musiqa ta'limi muassasalaridan habardor bo'lishlari- kelajakda o'sib kelayotgan yosh avlodning nozik tabiat egalari, yuksak didli, etik va estetik tarbiaga ega bo'lgan shaxs bo'lib etishishlariga xizmat qiladi.

Uchinchi sinf o'quvchilari ovoz **diapazoni do1 – mi2**. Shunga qaramasdan, darsning har bir elementini tajribalarga asoslanib tushuntirish lozim.

4. To'rtinchi sinf o'quvchilari o'zlarining psixologik - fiziologik harakteriga ko'ra hayotiy tajribaga boy, fanlarga qiziquvchan bo'ladilar. Diqqat e'tibori turg'unlashgan bo'ladi. Jiddiy bo'lgan masalalar ustida fikrlash, hajm jihatdan kattaroq bo'lgan musiqa asarlarini eshitishga qodir bo'ladilar, izlanish, mushoxada qilish qobiliyatiga ega bo'ladilar. Bu hususiyatlarni barchasini o'qituvchi nixoyatda o'ylab oqilona ish tutishi lozim. Har bir darsdan unumli foydalanishi zarur. Bundan maqsad bolalarni tezroq dasturdagi musiqa asarlariga, dars uslubiga, musiqa san'atiga qiziqishidan iboratdir. 4-sinf o'quvchilarining vokal-xor malakalari bir xilda rivojlangan bo'lmaydi. Chunki, ba'zi boshlang'ich sinflarda musiqa fanidan mutaxassislar dars berishmaydi. Mutaxassis ish olib borogan joy da esa o'quvchilar sof unisonda kuylash, ansambl va qo'shiqlarni me'yoriga yetkazib, ikki ovozda kuylash darajasiga ega bo'ladilar. **4 -sinf o'quvchilarining ovoz diapazoni (do 1, mi 2).** 4-sinfda ham o'quvchilarni diffirentsial guruhlarga bo'lib o'rgatish lozim bo'ladi, Chunki, ularning bu davrda ovozlari jarangdor, yoqimtov, kuliminatsion rivojlangan davri hisoblanadi. Shuning uchun, darsda ko'proq kuylatish maqsadga muvofiqdir.

Biz aminmizki, agar o'rta maktab "musiqa madaniyati" o'qituvchilari o'z ish jarayonlari davomida manashu yuqoridagi barcha tavsiya etilgan pedagogik faoliyatdagi metodik uslublarga qattiq rioya qilgan holda ish olib borsalar kelajak hayotdagi ezgi pedagogik maqsadlarga erishiladi albatta

Bu jarayonda pedagog turli zamonaviy uslublar- (tarqatma material, o'quvchilarni guruhlariga bo'lish, texnik vositalardan foydalanish va interfaol uslublarni qo'llash) dan foydalanib o'quvchilarni dars mashg'uloti jarayonida zerikishiga, ularning mashg'ulotga qiziqib qatnashishini so'ndirmaslikka va aksincha ularni jonli bilan mashg'ulotga qatnashishlarini yo'lga sola olishni bilishi muhim ahamiyat kasb etadi. **Chunki o'quvchilarning ongli ravishda o'zlari chin dildan xohlab darsda ishtirok etishini ta'minlay olish bu - o'quvchilarning bayramona kayfiyatda bo'lib, ovoz paylarining a'lo darajada ishlashini ta'minlab beradi.**

Xuddi shu yo'sindagi ish uslubidan maqsad: boshlang'ich sinf o'quvchilarini musiqiy hayotga qiziqishini jonlantirish va shu bilan birga ovozni tarbiyalab

borishni ta'minlaydi. Shuning uchun **pedagog xodim** dars mashg'uloti davomida bor pedagogic mahoratini ishga solib, o'quvchilarni zeriktirmay darsni sarmazmun bo'lishini ta'minlay olishi shart. Maqsad o'quvchi bolalarni estetik tarbiyasini rivojlantirib, go'zallikni ongli ravishda tushunish va anglay olishini ta'minlashdan iboratdir.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki – inson ovozi musiqiy sistemada eng noyob va eng murakkab hamda o'ta nozik musiqiy asbob deb aytishimiz mumkin. Agar biror bir musiqiy asbob nosoz bo'lsa, yoki sozi buzilgan bo'lsa, uni sozlaydigan mexanizmlaridan foydalanib uyoq-buyoqini burab sozlab olishimiz mumkin bo'ladi. Ammo inson ovozi buzilib qolsa uning tuzatishning hojati yo'q. Bunday holatni xalq tilida “ falonchining obozi buzilgan, yoki obozi yirtilgan degan gaplar yuradi. Yuqoridagi barcha ezgu fikrlarimizga tayangan holda, kelajakimiz bo'lgan yoshlarimizni to'g'ri tarbiyalab borish bu albatta mehribon murabbiy ustozlarimiz zimmasidadir. Garchand ustoz muallim o'zi mashg'ulot olib borayotgan sinf o'quvchilari uchun ularning ko'zida “muallim-ustoz” bo'lib ko'rinsada, ammo o'quvchilari uchun do'st, sirdosh va kerak bo'lsa, o'z bolasidek mehr bilan yondoshishi lozim. Shundagina zamonaviy pedagogik talablarga javob bera oladigan pedagog xodimlar yetishib chiqishini ta'minlab bergan bo'lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sh. Mirziyoyev. Dillarni dillarga, ellarni ellarga payvand etadigan san'at //Xalqaro maqom san'ati anjumanining ochilish marosimidagi nutqi. Xalq so'zi, 7 sentabr, 2018 y.
- 2.A. Haydarov, I.Yuldashev. “Yangilanayotgan O'zbekiston taraqqiyotida madaniyat va san'atning o'rni” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy onlayn konferensiya maqolalar to'plami. “Oltin meros Press” nashriyoti. 2020-y.
3. N. Norxo'jayev. Musiqa. 1-2-sinflar. Darslik. 2018-y. Musiqa. 3-Sinf. Darslik. 2016-y Toshkent. G'.G'ulom nashriyoti.